

Giriş

Arz, talep ve piyasa hem günlük hayatta hem de iktisat teorisinde sıkça kullanılan kavramlardır. **Piyasa**, alıcı ve satıcıların bir ürünün alış verişini yapmak amacıyla karşı karşıya geldiği ortam veya yerdir. *Satıcılar* ürünü piyasaya arz ederken, *alıcılar* ise ürünü piyasada *talep* etmektedir. Ürünün alım satım *miktarı* ve *fiyatı* piyasada belirlenir. Arz ve talep üzerinde *devletin* herhangi bir müdahale veya kısıtlaması yoksa oluşan piyasaya **serbest piyasa** denir.

Arz-talep modeli serbest piyasada *denge fiyatının* nasıl oluştuğunu incelemek için kullanılan en önemli araçtır. Piyasanın dengeye gelme sürecinde, arz ve talep miktarlarının *fiyat* ve *gelir* değişikliklerine gösterdiği tepkiye **esneklik** adı verilir.

Talep

İktisadi bir terim olarak **talep**, hane halklarının ya da tüketicilerin belirli bir dönemde farklı birim fiyatlardan satın almak istedikleri ve satın alma gücüyle desteklenmiş mal veya hizmet miktarıdır. *Talep edilen miktarı* ve *talebi* belirleyen değişkenler şunlardır:

- Malın kendi fiyatı,
- Tüketicinin geliri,
- İlişkili malların fiyatları,
- Tüketicinin zevk ve tercihleri,
- Tüketicinin beklentileri.

Diğer tüm değişkenler sabitken (*Ceteris Paribus*), bir mala olan talep miktarı ile malın kendi fiyatı arasındaki ters orantılı (negatif) ilişki **talep kanunu** olarak adlandırılır. Buna göre; malın fiyatı artıyorsa tüketicinin o maldan daha az talep edeceği, azalıyorsa daha fazla talep edeceği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki değişkenlerden ilki (i) talep edilen miktarda değişikliklere sebep olurken diğerleri (ii-v) talebin genelinde değişikliğe neden olur.

İkame etkisi tüketicinin, fiyatındaki artış sonucu görece olarak daha pahalı hale gelen mal ve hizmetlerden fiyatı düşen, değişmeyen veya daha az artan diğer mal ve hizmetlere yönelmesidir. **Gelir etkisi** mal ve hizmet fiyatlarındaki artışın, parasal geliri sabit bir tüketicinin satın alma gücünü düşürmesidir.

Talep miktarı ile malın kendi fiyatı arasındaki ters yönlü ilişkiyi gösteren çizelgeye **talep tablosu** denir (S:30, Tablo 2.1). Aynı ilişkiyi analitik geometrik bir grafik düzlemi üzerinde gösteren çizgiye ise **talep eğrisi** adı verilir (S:30, Şekil 2.1).

Tüketicinin geliri, diğer mal-hizmet fiyatları, tüketicinin zevk ve tercihleri ve geleceğe ilişkin beklentilerinde meydana gelen değişimler talebin genelinde değişmelere neden olurken talep eğrisinde de sağa veya sola doğru *kaymalara* sebep olur. Yalnızca malın kendi fiyatı değişiyorsa (*ceteris paribus*) bu, talep eğrisi *üzerinde* bir noktadan başka bir noktaya hareket edildiği anlamına gelir.

Tüketicinin geliri arttığında bir mala olan talebi de artıyorsa o mala **normal mal** denir. Bu durumda talep eğrisi sağa kayar (S:31, Şekil 2.2). Tüketicinin geliri arttığında bir mala olan talebi azalıyorsa o mala **düşük mal** denir. Bu durumda talep eğrisi sola kayar.

Birbirinin yerine kullanılabilen iki farklı maldan birinin fiyatı azalırken diğerine olan talep azalıyorsa bunlara **ikame mallar** denir. Bu durumda talebi azalan ikame malına ait talep eğrisi sola kayar (S:32, Şekil 2.3). Birlikte kullanılan iki farklı maldan birinin fiyatı azalırken diğerine olan talep artıyorsa bunlara **tamamlayıcı mallar** denir. Bu durumda talebi artan tamamlayıcı mala ait talep eğrisi sağa kayar.

Tüketicilerin zevk ve tercihlerinin bir malın lehine olması o mala olan talebi artırarak malın talep eğrisini sağa kaydırır. Talep eğrisini kaydıran diğer bir etken de tüketicilerin geleceğe ilişkin fiyat ve gelir gibi ekonomik beklentileridir.

Piyasa talebi bireysel tüketicilerin farklı birim fiyatlardan bir mala olan talep miktarlarının yatay olarak toplanmasıyla bulunan toplam talep miktarıdır (S:33, Tablo 2.2). **Piyasa talep eğrisi** birim fiyatlarla piyasa talep miktarları arasındaki ilişkiyi grafik üzerinde eşleştiren çizgidir (S:33, Şekil 2.4).

Arz

İktisadi bir terim olarak **arz**, firmaların ya da üreticilerin belirli bir dönemde farklı birim fiyatlardan satmak istedikleri mal veya hizmet miktarıdır. *Arz edilen miktarı* belirleyen değişkenler şunlardır:

- Malın kendi fiyatı,
- Üretim girdilerinin fiyatları,
- Üretim sürecinde bu malla ilişkili olan diğer malların fiyatları,
- Teknoloji,
- Üreticinin beklentileri.

Diğer tüm değişkenler sabitken (*Ceteris Paribus*), bir malın piyasaya arz edilmek istenen miktarı ile malın kendi fiyatı arasındaki doğru orantılı (pozitif) ilişki **arz kanunu** olarak adlandırılır. Buna göre; malın fiyatı artıyorsa üreticinin o maldan daha fazla arz edeceği, azalıyorsa daha az arz edeceği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki değişkenlerden ilki (i) arz edilen miktarda değişikliklere sebep olurken diğerleri (ii-v) arzın genelinde değişikliğe neden olur.

Arz miktarı ile malın kendi fiyatı arasındaki doğru yönlü ilişkiyi gösteren çizelgeye **arz tablosu** denir (S:34, Tablo 2.3). Aynı ilişkiyi analitik geometrik bir grafik düzlemi üzerinde gösteren çizgiye ise **arz eğrisi** adı verilir (S:35, Şekil 2.5).

Üretim girdilerinin fiyatları, üretim sürecinde bu malla ilişkili olan diğer malların fiyatları, teknoloji ve üreticinin gelecek beklentilerinde meydana gelen değişimler arzın genelinde değişmelere neden olurken arz eğrisinde de sağa veya sola doğru *kaymalara* sebep olur. Yalnızca malın

kendi fiyatı değişiyorsa (ceteris paribus) bu, arz eğrisi *üzerinde* bir noktadan başka bir noktaya hareket edildiği anlamına gelir.

Bir malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak, girişimcilik) ve ara mallarının tümüne **üretim girdileri** denilir. Girdi fiyatlarındaki bir artış üreticinin maliyetlerini de artıracığından her fiyat düzeyinde üreticinin arz etmek isteyeceği ürün miktarı daha az olacaktır. Girdi fiyatlarında dolayısıyla *üretim maliyetlerindeki* bir artış arzı azaltırken arz eğrisini de sola (yukarı) kaydırır (S:35, Şekil 2.6).

Fiyatı düşen ya da değişmeyen bir malın üretiminde kullanılan üretim girdileri ve tekniklerle üretilen *diğer malların fiyatlarında* bir yükselme olması durumunda bu malların arzı da yükselir ve arz eğrisi sağa (aşağı) kayar.

Ceteris paribus, verimliliği artırıp üretim maliyetlerini azaltan bir *teknolojik yenilik* üreticilerin kârlarını artırır ve her fiyat düzeyinde üreticilerin daha fazla mal arz etmelerine sebep olur. Bu durumda arz eğrisi sağa (aşağı) kayar (S:36, Şekil 2.7).

Arzda değişikliğe yol açarak arz eğrisinde kaymalara neden olan diğer bir unsur da iklim, hava koşulları gibi doğal etmenlerin yanında üreticilerin geleceğe dönük iktisadi beklentileridir.

Piyasa arzı bireysel üreticilerin veya firmaların farklı birim fiyatlarıdan arz ettikleri miktarlarının yatay olarak toplanmasıyla bulunan toplam arz miktarıdır (S:37, Tablo 2.4). **Piyasa arz eğrisi** birim fiyatlarla piyasa arz miktarları arasındaki ilişkiyi grafik üzerinde eşleştiren çizgidir (S:37, Şekil 2.8).

Piyasa Dengesi

Bir mal veya hizmetin farklı birim fiyatlarıdaki piyasa arzı ve talebi birlikte ele alındığında bu mal veya hizmete ilişkin piyasa dengesi bulunabilir (S:38, Tablo 2.5). Piyasa arz miktarı ile talep miktarının belli bir birim fiyat düzeyinde eşitlenmesine **piyasa dengesi** adı verilir. Bu eşitliği ya da denkliliği sağlayan fiyat **denge fiyatı**, karşılık gelen arz-talep miktarı da **denge miktarı** olarak ifade edilir.

Denge fiyatı dışındaki birim fiyatlarıda oluşan piyasa talep ve arz miktarlarının birbirinden farklı olması durumuna **piyasa dengesizliği** denir. Denge olmayan piyasada fiyatlar kararsızdır ve piyasanın dengeye gelmesi yönünde değişikliğe maruz kalırlar. Fiyatlarda kararlılığın ve değişmezliğin oluşması için piyasanın dengesini bulması gerekir.

Arz fazlası cari birim fiyatın denge fiyatından yüksek olduğu durumlarda piyasa arzının piyasa talebini aşmasıdır. Piyasada oluşan böyle bir dengesizlik **fazlalık** olarak da bilinir. Arz fazlası durumunda fiyatlar; düşük olan talebi artıracak, yüksek olan arzı da azaltacak şekilde denge fiyatına doğru azalma eğilimindedir. **Talep fazlası** cari birim fiyatın denge fiyatından düşük olduğu

durumlarda piyasa talebinin piyasa arzını aşmasıdır. Piyasada oluşan böyle bir dengesizlik **kıtlık** olarak da bilinir. Talep fazlası durumunda fiyatlar; düşük olan arzı artıracak, yüksek olan talebiye azaltacak şekilde denge fiyatına doğru artma eğilimindedir (S:38, Şekil 2.9).

Piyasa dengesinde değişmeler arz veya talepteki değişmelere bağlı olarak gerçekleşir. Bir mala olan *talep* artıyorsa (arz sabit) malın hem denge fiyatı hem de denge miktarı birlikte artar. Talep azalıyorsa denge fiyatı ve denge miktarı birlikte azalır (S:39, Şekil 2.10). Bir malın *arzı* artıyorsa (talep sabit) malın denge fiyatı azalır, denge miktarı artar. Arzın azaldığı durumda ise denge fiyatı artar, denge miktarı azalır (S:40, Şekil 2.11).

Arzın ve talebin eşanlı değişmesi de piyasa dengesini değiştirir. Arz ve talebin eşanlı ve *aynı yönde* değişimlerinin piyasa dengesine etkisiyle *zıt yönde* değişimlerinin etkisi birbirlerinden farklıdır.

Arz ve talep eşanlı olarak aynı yönde artarsa (her ikisi de sağa kayarsa), yeni oluşacak dengede denge miktarı kesin olarak artar. Talep arzdan daha fazla sağa kayarsa denge fiyatı artar, arz daha fazla sağa kayarsa denge fiyatı azalır, hem arz hem talep aynı oranda artarsa denge fiyatı değişmez (S:41, Şekil 2.12).

Bir mala olan talep artar ve aynı anda arz azalırsa, yeni denge fiyatı her zaman daha yüksek olur. Ancak yeni denge miktarının ne olacağı hangi eğrinin daha fazla kayacağına bağlıdır (S:41, Şekil 2.13). Talebin azaldığı ve eşanlı arzın attığı bir piyasada yeni denge fiyatı her zaman daha düşüktür. Ancak yeni denge miktarının ne olacağı bu durumda da belirsizdir. Eğer arz ve talep zıt yönde ve aynı oranda kayarsa denge miktarı değişmez. Arzdaki artış talepteki azalış arzdan daha fazla ise denge miktarı artar. Eğer talepteki azalış arzdan daha fazla olsaydı bu durumda denge miktarında bir azalma olurdu (S:42, Şekil 2.14).

Esneklik

Bir değişkenin başka bir değişkene karşı gösterdiği duyarlılığın ölçüsüne **esneklik** denir. Daha belirgin bir ifadeyle esneklik, bağımlı ya da kontrollü değişkendeki yüzde birlik (%1) değişime karşın bağımlı ya da kontrolsüz değişkendeki yüzdelik değişim oranıdır.

Talebin fiyat esnekliği, talep edilen miktarın fiyattaki değişmelere ne kadar duyarlı olduğunun ölçüsüdür ve talep edilen miktardaki yüzde değişimin fiyattaki yüzde değişmeye oranı şeklinde formüle edilir. Talebin fiyat esnekliği talep eğrisi aşağı doğru eğimli olduğundan (talep kanunu) her zaman eksidir. Ancak bulunan esneklikler mutlak değerleri alınarak pozitif büyüklükler olarak ifade edilir. Doğrusal bir talep eğrisi üzerinde esneklik sabit değildir.

Eğer fiyat ve miktar değişimleri çok büyükse hesaplanan esneklik değerleri arasındaki fark da büyük olacağından pratik bir çözüm olarak yay esnekliği hesaplanabilir. **Yay**

İKT101U-İKTİSADA GİRİŞ

Ünite 2: Arz, Talep ve Esneklik

esnekliği ilk ve ikinci noktadaki fiyat ve miktarların ortalaması alınarak hesaplanır.

Fiyat esnekliğinin aldığı mutlak değerlere göre talebin beş farklı hali şunlardır (S:45, Şekil 2.16 ve Tablo 2.6):

1. Esneklik sıfıra eşitse *tam katı (sıfır) talep*,
2. Esneklik sonsuza eşitse *tam esnek (sonsuz) talep*,
3. Esneklik bire eşitse *birim esnek talep*,
4. Esneklik birden büyükse *esnek talep*,
5. Esneklik birden küçükse *katı talep*.

Talebin fiyat esnekliğini belirleyen faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bir mal veya hizmetin yakın ikamesinin olup olmadığı,
- Ürünün nasıl tanımlandığı,
- Zaman, vade, süre, vakit ya da dönem,
- Söz konusu malın bütçe içindeki payı.

Çapraz esneklik bir malın talebinin, diğer malların fiyatlarındaki değişimlere ne kadar duyarlı olduğunun ölçüsüdür ve bir malın talep miktarında oluşan yüzdelik değişimin öteki malın fiyatındaki yüzdelik değişimine oranı şeklinde formüle edilir. Çapraz esnekliğin sıfırla karşılaştırıldığında aldığı değerlere göre iki mal arasında üç farklı ilişki kurulabilir:

1. Eğer çapraz esneklik artı değer alıyorsa (sıfırdan büyükse), bu bir malın fiyatında olan değişikliğin diğer bir malın talebini arttırdığı anlamına gelir. Bu durumda bu iki mal birbirinin *ikamesi* konumundadır.
2. Çapraz esneklik eksi değer alıyorsa (sıfırdan küçükse) iki mal birbirini *tamamlayıcı* maldır.
3. Çapraz esneklik sıfıra eşitse iki mal birbiriyle *ilişkisizdir*.

Talebin gelir esnekliği, talep edilen miktarın gelirdeki değişimlere ne kadar duyarlı olduğunun ölçüsüdür ve bir malın talep miktarında oluşan yüzdelik değişimin gelirdeki yüzdelik değişimine oranı şeklinde formüle edilir. Gelir esnekliklerinin sıfırla karşılaştırıldığında aldığı değerlere göre mallar ikiye ayrılır:

1. Gelir esnekliği sıfırdan büyükse *normal* mal
2. Gelir esnekliği sıfırdan küçükse *düşük* mal

Arz esnekliği, arz edilen miktarın fiyattaki değişimlere ne kadar duyarlı olduğunun ölçüsüdür ve arz edilen miktardaki yüzde değişimin fiyattaki yüzde değişmeye oranı şeklinde formüle edilir. Arzın fiyat esnekliği arz eğrisi yukarı doğru eğimli olduğundan (arz kanunu) her zaman artıdır. Arz esnekliğini belirleyen faktörler şunlardır:

- Malın üretiminde ikame edilebilir malların olup olmaması,
- Malın dayanıklı olup olmaması,
- Üretim arttıkça maliyetlerin nasıl değiştiği,
- Zaman, vade, süre, vakit ya da dönem.

